

A MAGYAR SLI NÉHÁNY JELLEMZŐJE: ESETTANULMÁNY*

Pléh Csaba – Vinkler Zsuzsanna

„Őrüлт beszéd, őrüлт beszéd: de van benne rendszer”
(Shakespeare: *Hamlet*, II. felvonás, 2. jelenet,
Arany János fordítása)

Így jellemzi Polonius Hamlet beszédét, hangsúlyozva, hogy az őrült elme beszédében valamiféle rendszer van. Ugyanez fedezhető fel a nyelvtani természetű nyelvi zavarok esetében is. A nyelvtani zavarok vizsgálata során éppen ezért azt reméljük, hogy valamit meg fogunk tudni a nyelvtan szokványos, tipikus (normális) szerveződéséről is.

Az utóbbi évtizedekben óriási karriert futott be a fejlődési nyelvi zavarok vizsgálatában az SLI, a specifikus nyelvi zavar kategóriája. Számos szakmai és terminológiai gond jellemzi ezt a vizsgáldást (mai összefoglalásukra lásd Gósy 2005; Pléh et al. 2006). Jelenlegi esettanulmányunk nem kíván közvetlenül beleszólni ezekbe az alapvető, a zavar természetét, genetikai, illetve szerzett összetevőit, homogeneitását érintő kérdésekbe. Ugyanakkor, az afáziakutatáshoz hasonlóan, az SLI-kutatásban is meg lehet találni a logikai érveket az esettanulmányok központi szerepe mellett, szemben a csoport-

* Ez a dolgozat 1995-ös Esettannulmányunk (Vinkler – Pléh 1995) kissé módosított változata. Bánréti és Komlósy tanár urat ünnepelve vettük a bátorságot ennek magyarításához, hiszen annak idején egy Reading-ELTE projekt keretében együtt dolgozva született maga az eredeti esettannulmány, ráadásul Bánréti tanár úr Vinkler Zsuzsannának tanára is volt.

összehasonlító vizsgálatokkal (a Bánréti 1999 szerkesztette kötet számos érvet sorol fel az esettanulmányok mellett.) Az e két kiragadott területen végzett esettanulmányok nem a tudomány elmaradottságát tükrözik, hanem azt a felismerést, hogy a diagnosztikainak tekintett csoportosító változó, éppen a csoportosítás miatt, elfedheti a részletesebb, variábilisabb lehetőségeket, amelyek előtérbe állítására az esettanulmányok módot adhatnak. Az esettanulmányok melletti érvelés az SLI-kutatásban nagyjából úgy fogalmazható meg, hogy vajon a különböző nyelvi tesztek alapján az SLI csoportba sorolt gyermekek az egyes vizsgálatokban valóban ugyanabba a csoportba tartoznak-e.

Az esettanulmányok mellett külön érv hozható fel, ami a nyelvek közötti összevetést illeti. A különböző nyelvek összehasonlítására irányuló esettanulmányokból ugyanis megtudhatjuk, hogy vajon ugyanazok a strukturális mozzanatok, ugyanazok a nyelvi képességkomponensek érintettek-e a különböző nyelvekben más-más módokon, vagy a különböző nyelvekben éppen az adott nyelvben központi vagy központibb szerepet játszó szerkezeti komponensek révén a nyelvi fejlődési zavarok eltérő területeken, a nyelvi szerveződés és különösen a nyelvtan eltérő komponenseiben vezethetnek fejlődési gondokhoz. A magyar esettanulmányok különleges érdekessége ebből a szempontból a magyar nyelv szerveződése révén, három mozzanatban jelenik meg: egyrészt a gazdag, agglutinatív morfológia esetleges hibái segíthetnek annak tisztázásában, hogy általános morfológiai zavarokról van-e szó az SLI esetében, mint például Leonard (1998) érvel mellette, vagy pedig sajátosan a szabálykiemelő rendszernek lenne problémája szemben a viszonylag érintetlen item-kiemelő, a Wernicke-területhez kapcsolódó elemtanuló rendszerekkel (Pinker 1999).

A másik különleges mozzanat a szórenddel, a fókuszba emeléssel kapcsolatos, amely a magyarban igen gazdag és könnyen nyomon követhető rendszert alkot—könnyen nyomon követhető hibázásai tekintetében is. Végül a harmadik mozzanat, hogy a magyar nyelvhasználatban számos pszeudopragmatikus hiba is megfigyelhető. Lehet, hogy a gyerekek olyan struktúrákat használnak, amelyek pragmatikusan nem odaillők, bár elszigetelt mondatként grammatikailag helyesek. Pragmatikai szórendhibák léphetnek fel például olyankor, amikor a hibák mögött a mondat tematikus (topik-fókusz) tagolásának problémái rejlenek.

J. esettanulmánya

J.-vel kétszer végeztünk vizsgálatot. Az első vizsgálatkor a kislány 8 év 3 hónapos volt, a második alkalommal 9,5 éves. Rendes iskolai osztályba járt, érzelmileg és szociális szempontból tipikus fejlődést mutatott, beszédes volt és aktívan együttműködött a feladatban. Az SLI-kutatásban gyakran használt kizáró kritériumok szempontjából megfelelt az esettanulmánynak: anamnézise szerint nem voltak neurológiai zavarai, a hallása normális volt, a beszéde érthető, különösebb beszédhibák nélküli, semmiféle arcmozgással kapcsolatos kontrollproblémát nem mutatott. Azonban e normális együttműködés közben tartósan megfigyelhető nyelvi zavara volt. Az esettel úgy kerültünk kapcsolatba, hogy segítséget kértünk az SLI nyelvtani zavarmin-tázatát jellemezve logopédusoktól a zavar jeleit mutató gyermekek felkuta-tásában.

Az eredmények értelmezése során, különösen tekintetbe véve a longi-tudinális mozzanatot vizsgálatunkban, egyszerre észleltünk zavarokat és jel-legzetes kompenzatórikus eljárásokat. A kompenzatórikus eljárások három szempontból érdekesek: egyrészt arra mutatnak, hogy a gyermek maga érzé-keny a saját nyelvtani hibáira, ezért akarja azokat korrigálni, másrészt ez azt is jelenti, hogy kognitív és metanyelvi képességei jól fejlettek. Végül a kom-penzációs stratégiák egy része a felhasznált szövegkiváltó technikákból szár-mazik, amelyek lényegében képek alapján készítetik beszélésre a gyermeket.

A felhasznált módszerek

A produkciós vizsgálatra a meglehetősen széles körben alkalmazott PPL-módszert (Pléh et al. 2003) használtuk. Ebben három különböző, képeken és tárgyakon alapuló nyelvtani produkciókiváltó eljárást alkalmazunk. Az egyik a főnévi allomorfokat, a másik a helyragokat, a harmadik a névutókat hivatott előhívni. A megértés vizsgálatára a gyermek a Token-teszt Juhász Ágnes által magyarra adaptált változatát használtuk (leírását lásd Pléh et al. *ibid.*). Az első és a második felvételnél mintegy 300–540 mondatnyi spontán beszédanyagot rögzítettünk magnetofonnal, és ezekben is kerestük a jelleg-zetes hibákat. Az alábbiakban elsősorban a gyermek spontán beszédhibáit fogjuk elemezni. A spontán beszédet képekről való történetmesélés segítsé-gével váltottuk ki.

Eredmények

J. beszédének társas kontextusa teljesen elfogadható volt, iskolatársai semmi furcsát nem vettek észre beszédében. Ez kiindulásként is arra utalt, hogy milyen nagy eltérések lehetnek a kommunikatív kompetencia és a nyelvtani képességek között valóban fizikailag zajos, kontextusokkal teli kommunikációs helyzetekben.

A PPL-próba által kiváltott helyzetekben J. rendkívül alacsonyan teljesített, ami azért érdekes, mert 9–10 éves gyermekek számára ezek a feladatok semmi nehézséget nem jelentenek, J. teljesítménye azonban az óvodások szintje alatt maradt. A legtöbb helyzetben furcsa körülírásokat használt ahelyett, hogy egyszerűen helyragokkal reagált volna. Például:

- (1) K(érdező): *Hol van a piros kör?*
[Az elvárt válasz: *a szekrény mögött*]
J.: *A piros kör a szekrényben hátul van.*
K.: *Honnan vettem el a sárga négyzetet?*
[A helyes válasz: *a szekrény alól*]
J.: *Elvettem szekrény, fölemeltem, sárgát elvettem.*

Eredmények a Token-teszttel

Paula Tallal (1975) amerikai gyerekeken bemutatta, hogy a teszt első négy részében az emlékezeti terhelés növelése fokozatos romlást okoz SLI-gyermeknél. Ehhez képest az ötödik részben, amely bonyolult nyelvtani szerkezeteket (*a piros négyzet helyett vedd el a zöld kört*) alkalmaz, enyhén javul a teljesítmény. J. teljesítményét összehasonlítva Tallal tipikus fejlődésű és diszfáziás csoportjaival az látható, hogy J. az SLI-nek abba az alcsoportjába tartozik, amelyben a gyermekeknek semmiféle rövid emlékezeti problémája nincsen, és valóban csak a nyelvtanilag bonyolult szerkezetek jelentenek számára gondot.

Spontán beszédadatok 8 éves életkorban

Az adatok elemzése során Gopnik (1990) híres esettanulmányából, valamint Fletcher (1992) kritikai megjegyzéséből kiindulva főleg a többvonzatú predi-

kátumoknál kerestünk hibákat. Arra voltunk kíváncsiak, hogy vajon az ige-vonzat kapcsolatok általánosságban megmaradnak-e, vagy ahogy Gopnik (1990) elvárná, elsősorban számbeli és határozottságbeli egyeztetési zavarok lépnek fel, avagy miként Fletcher (1992) érvelt, inkább az ígéhez tartozó vonzatok előhívása okozza a gondot.

A vonzatok elemzésében Komlósy (1992) rendszerezéséből indultunk ki. Általában azt találtuk, hogy a vonzatok a legtöbb esetben megmaradtak. A leggyakoribb hiba a tárgyrag túláltalánosítása volt. Találtunk példákat arra is, amikor az egyik függő esetet helyettesítette a gyermek egy másikkal, s olyanokat is, amikor kimaradt az esetrag.

Íme a hibatípusok (a gyermek hibás felidézett vagy ismételt változatát csillaggal jelöljük):

- (2) a. Függő → Akkuzatívusz
Összevesztek a macin̄ → összevesztek a macit^{*}
Odaadja a fiú a lánynak → odaadja a fiú a lányt^{*}
- b. Függő → Függő
Kapaszkodik a fába → Kapaszkodik a fánál^{*}
- c. Függő → Alanyeset
Kukucskálnak az ablakból → kukucskálnak az ablak^{*}

A 8 éves korban mutatott hibák arra utalnak, hogy a gyermek megőrizte azt az információt, hogy milyen számú vonzatra van szükség egy ígéhez, ugyanakkor a vonzatok esetrajjait gyakran helyettesíti mással, vagy hagyja el. Valószínű, hogy a tényleges esetrag kiválasztása gyakoriságfüggő. Ennek következtében jelenik meg az akkuzatívuszjel túláltalánosítása. A 8 éves kori adatok tehát azt mutatják, hogy a vonzatok nyelvtani szerepe és a nekik megfelelő nyelvtani morfémák, a ragok közötti leképezés labilis.

Spontán adatok 9 éves életkorból

Ebben az életkorban az adatokat az egyeztetés, a ragok, a vonzatok és a névelők szempontjából elemeztük. Emellett szemantikai elemzést is végeztünk a lexikai hibákról, különös tekintettel az ige-típusok használatára és az általánosabb igék alkalmazására a specifikusabb jelentésűek helyett.

Nyelvtani hibák

A névelők és határozottsági egyeztetés kérdésében az esetek 24%-ban hiányzott a megfelelő névelő:

- (3) a. Eszi kenyeret.
b. Olvas könyvet.

Élőségi hibák is megfigyelhetők voltak a névmáshasználatban. Ez az a ritka helyzet, amikor a magyarban az élőséget egyeztetni kell:

- (4) Ő iszik → Ez iszik*

Hibák birtokos szerkezetekben. Olyan képpárokat mutattunk, amelyeken egy állat a kicsinyével volt látható, vagyis szülő–gyermek viszonyban. Olyan szerkezeteket próbáltunk előhívni a gyermeknél, amelyek a két állat közti birtokviszonyt használják a kifejezésekben. Kérdéseket tettünk fel a gyermeknek: *Mije van a kiskacsának?*

Gyakoriak voltak a helyettesítések:

- (5) A kacsának van egy kiskacsája → *Kacsa kacsája van a kiskacsának*
Az őzikeknek van egy kisőzikeje → *Az őzike őzikeknek van egy kisőzike**
A majomnak van egy kismajma → *Majomnak van egy kismajom**
A zebrának van egy kizebrája → *A zebrának van a kizebra**

Vagyis a hibázásokban a gyermeknek nehézsége volt az olyan szerkesztésekben, ahol a minta és a kérdés alapján azt vártuk el, hogy a birtokoson és a birtokon is jelölje a birtokviszonyt. Az egyszeres jelölés (csak a birtokoson van jelzés datívusszal, *majomnak*) volt a jellegzetes helyettesítési minta.

Ez a hibaminta valójában hasonlít az angolban megfigyelhető egyeztetési hibákhoz.

Lexikai-szemantikai hibák

A gyerek időnként helyettesítési hibákat vétett, alulspecifikálta például a szavakat, vagy összekeverte őket:

- (6) zongorázik → gitározik
malac → rőf-rőf
postaláda → postás
lábnyom → nyomláb*

Korábban (Fletcher 1992) mások már beszámoltak arról, hogy az SLI-gyermekek kevesebb igetípust használnak. J. beszéde alátámasztja ezt. Az öt leggyakoribb ige az összes igepéldány 35%-áért felelős. Ezek a gyakori igék a következők voltak:

- (7) mond (15%), van (8%), néz (4%), csinál (4%), jön (4%)

Ezzel szemben az igék 47%-a csak egyszer fordul elő. Fletcher (1992) állványozásnak nevezi azt a folyamatot, amikor a gyermek nem tudja megtalálni a megfelelő specifikus jelentésű igét, és valahogyan kerülő úton fejezi ki magát. J. beszédében ennek a kompenzációs eljárásnak a jellegzetes módszere a „idézési stratégia” volt. Az 1. táblázat néhány jellegzetes helyettesítési hibát mutat.

ELVÁRT	TÉNYLEGES
Az elefánt üdvözölte.	Az elefánt azt mondta, „szia”.
A nő üdvözölte.	A nő azt mondta, „szia”.
Csúfol valakit.	Azt mondja, „csúnya vagy”.
A nő meglepődött.	A nő azt mondta, „juj”.
Odahívta őket.	Azt mondta, „gyertek ide”.
A férfi veri a lovakat.	A férfi azt mondja, „gyia”.
Bemegy a vízbe.	Azt mondja, hogy „hú, de mély”.

1. TÁBLÁZAT

Jellegzetes helyettesítési hibák
egy „idézési stratégia” segítségével

Az alapkérdés természetesen az, hogy miért használ a gyermek ilyen stratégiát? Mi teszi számára könnyűvé ezt a kifejezési módot? Ennek lehet oka az, hogy az idéző szöveg használata pragmatikai támpontok alkalmazására kényszeríti a hallgatót. Lehet az is, hogy így több intonációs jegyet használ, ami beszédét jobban telíti érzelmekkel. Ugyanakkor a függő beszédhez képest az idéző formákban a mondatban egyszerűbb, kevesebb egyeztetésre van szükség.

Részleges jelentésaktiválás. Találtunk olyan eseteket is, ahol a kép leírandó tartalmához képest csak részlegesen volt mozgósítva a szó jelentése. A gyermek kevésbé specifikus jelentésű szavakat használt. Ezeket a második táblázat mutatja.

ELVÁRT	TÉNYLEGES
Bukfencezik.	A fiú pörgeti.
Görkorcsolyáznak.	Csúszkálnak.
Gurulnak.	Csúszkálgatják.
Fejbe verte (egy lábossal).	Rátette a fejére.
Nekiment a seggének.	A néninek a seggére rátette.
Fejbe verte.	Leteszi a fejére.
Megtalálta.	Azt mondja a bohóc, hogy megvan.
Felszögeli a képet.	A bácsi kopogtatja a képet.

2. TÁBLÁZAT
A jelentés részleges kifejezése

Mi lehet az oka ezeknek a részleges jelentésaktiválásoknak, illetve félreértéseknek? Az egyik lehetőség, hogy az összetettebb igék vonzatszerkezetük és gyakoriságuk miatt nehezebben hívhatók elő a szótárból.

Általános igék használata

Fletcher (1992) rámutatott már arra, hogy SLI-gyermekek gyakran használnak szemantikailag könnyű igéket. Adataink ezt alátámasztják. J. is gyakran helyettesíti szemantikailag könnyebb igékkal a bonyolultabb, specifikusabb igéket. Például gyakran szerepel a *csinál* mint egy ilyen helyettesítő ige:

- (8) épít → *csinál*
lukat ás → *lukat csinál*
fúrja a fogát → *csinálja a fogát*

Ilyenkor igazából a nyelvtani megterhelés általános csökkentése is megfigyelhető. Ennek különböző stratégiái vannak: felsorolás, indexikus kifejezések, hangerő megemlése, ami a szóvégi hibákat mintegy elfedi, ismétlések az időnyerés céljára.

Megbeszélés

A PPL produkciós vizsgálat tehát azt mutatta, hogy a szótári elemekhez képest a nyelvtani konstrukciók produkciója igen nehezített. A Token-próba is arra utal, hogy a nyelvtani információ használata ennél a gyermeknél rendkívül problémás. Ez a deficit láthatóan minőségileg eltért Tallal (1975) eseteitől. Ugyanakkor a spontán beszéd elemzése arra utal, hogy nehezített az igék esetkeretének előhívása. A 9 éves korban nyert adatok jellegzetes kompenzációs eljárásokat mutatnak. Ez utóbbiak a következőt támasztják alá:

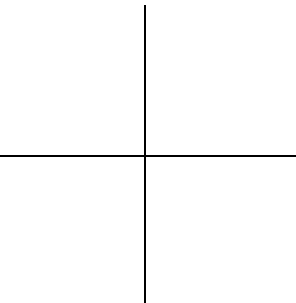
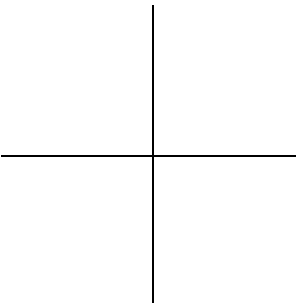
- (9) a. A gyermek érzékeny a nyelvtani hibákra, képes nyelvtani önmegfigyelésre.
- b. Nyelvi stratégiákkal küzd meg saját nyelvi korlátaival.

Ugyanakkor sosem mutatott a gyermek problémákat a morfémasorrendben, az alanyt mindig zéró raggal jelezte, nem voltak gondjai a magánhangzó-harmóniával, és a másik oldalon nem voltak problémái a kommunikatív helyességgel sem. Időnként igen komplex mondatokat is mondott: *ilyet már színeztem az iskolában, odaadta a fiúnak azt az újságot.*

Vagyis a gyermek beszédében a kommunikációs kompenzációs eljárások mellett súlyos korlátok voltak megfigyelhetők mind a vonzatok kezelésében mind a lexikai előhívásban. A morfológiai egyszerűsítés, a bonyolultabb vonzatszerkezetek helyettesítése mind arra utal, hogy J. beszédében, legalábbis a nehézségek egy része valósidejű követelmények függvénye. Az esettanulmány arra utal, hogy egy SLI-gyermek spontán beszéde a megküzdés és a kompenzáció, valamint a kiinduló nyelvtani és lexikai nehézségek sajátos interakciójának a terméke.

Hivatkozások

- Bánréti Zoltán (szerk.). 1999. *Nyelvi struktúrák és agy.* Corvina, Budapest.
- Fletcher, P. 1992. Lexical verbs and language impairment: A case study. *Clinical Linguistics and Phonetics* 6: 147–154.
- Gopnik, M. 1990. Feature blindness: A case study. *Language Acquisition* 1: 139–164.
- Gósy Mária. 2005. *Pszicholingvisztika.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Komlósy András. 1992. Régensék és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.). *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.

-
-
- Leonard, L. B. 1998. *Children with specific language impairment*. MIT Press, Cambridge MA.
- Pinker, Steven. 1999. *A nyelvi ösztön*. TypoTeX Kiadó, Budapest.
- Pléh Csaba, Lukács Ágnes és Kas Bence. 2006. A nyelvfejlődési elmaradás. In: Kállai János és Racsmány Mihály (szerk.). *Neuropszichológiai kézikönyv*. Medicina Kiadó, Budapest.
- Pléh Csaba, Palotás Gábor és Lőrík József. 2003. *Egy nyelvfejlődési vizsgáló eljárás (PPL)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tallal, P. 1975. Perceptual and linguistic factors in the language impairment of developmental dysphasics: An experimental investigation with the Token Test. *Cortex* 11 : 196–205.
- Vinkler Zsuzsanna és Pléh Csaba. 1995. A case of a specific language impaired child in Hungarian. In: M. Kovacevic (szerk.). *Language and language communication barriers*. Hrvatska Sveucilisna Naklada, Zagreb. 131–158.